

Een bronzen plaquette van Kasteel Helmond

Marten Brascamp, Eefje Huisman,
Lia van Zalinge-Spooren en Anne Wijngaard
februari 2025

Inhoud

Samenvatting	3
Introductie	4
De plaquette	5
Beschrijving	5
De vondst	8
Het gietwerk	9
Het gebruik van dit soort plaquettes	10
Schenking aan Museum Helmond	10
De oorsprong van de afbeelding	11
Een prent uit 1770 die als direct voorbeeld heeft gediend	11
Eerdere uitgaves van de prent.....	13
<i>Uitgave 1757</i>	13
<i>Uitgave 1730</i>	14
<i>Uitgave 1710</i>	15
<i>Uitgave 1696</i>	16
De originele tekening van Jacques van Croes	16
Ander werk naar de tekening van Jacques van Croes	17
Andries Schoemaker (1660-1735).....	17
A.C. Brock.....	18
De makers van de prent	19
Gaspar Bouttats	19
Jacques van Croes	19
Discussie	19
Referenties.....	20

Samenvatting

In 2023 werd op een veiling in Stockholm een bronzen plaquette aangeboden. Op de plaquette is het Kasteel van Helmond afgebeeld. Dit verslag beschrijft de plaquette en de herkomst van de afbeelding erop.

De afbeelding is gemaakt naar voorbeeld van een gravure van Gaspar Bouttats die is afgedrukt in *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhorige landen* uit 1770. Dezelfde gravure werd in de 80 jaar daarvoor verschillende keren uitgegeven. In elke uitgave betrof het dezelfde afbeelding maar steeds met verschillende, door de uitgevers aangebrachte kenmerken, zoals volgnummers.

De eerste uitgave was in *Prospectus Castellii Helmondani* van Le Roy uit 1696.

De tekening die aan de gravure ten grondslag lag, is van Jacques van Croes. Van die tekening ontbreekt elk spoor.

Introductie

In 1732 richtten Teunis Jansen Pluijm en zijn vrouw Aaltje Lubberts in het huidige Klarenbeek (Gld) twee kopermolens op. Pieter Wesselman, hun schoonzoon vanaf 1736, was daar vanaf het prille begin op een of andere manier bij betrokken. Zijn zoon Carel Frederik werd muntmeester te Utrecht en kocht in 1781 het kasteel Helmond.

We studeren al jaren op de kopermolens en hun vroegste geschiedenis. Het is allemaal erg lang geleden en soms dreigt het onderzoek vast te lopen. Dan bedenken we een bruikbare hypothese om het werk weer vlot te trekken. Door aan te tonen dat de hypothese niet juist kan zijn, ontstaat langzaam een beeld van de geschiedenis die zich bijna 300 jaar geleden heeft afgespeeld.

In zo'n situatie zaten we in de zomer van 2023, tot Eefje op een veiling in Stockholm een bronzen plaquette ontdekte van het 'Kasteel van Helmont'. Misschien wel achttiende-eeuws, gemaakt kort voor de aankoop van de heerlijkheid en kasteel Helmond door Carel Frederik Wesselman in 1781. Natuurlijk kenden we delen van het Wesselmanarchief, maar we hadden er nooit uitgebreid aandacht aan besteed. We kochten de plaquette en dachten: "Doe eens wat anders ..., deze keer geen hypothese, maar een bronzen plaquette."

En inderdaad, het bracht ons nieuwe kennis en inzichten. We kwamen in contact met Lia van Zalinge-Spooren die ons de weg wees naar bronnen en feiten die we nog niet kenden.

Op 29 oktober 2024 brachten we op uitnodiging van Lia een bezoek aan het kasteel Helmond. Bij die gelegenheid schonken we de plaquette aan Museum Helmond dat nu in het kasteel is gevestigd. Voor u ligt de korte geschiedenis van de plaquette. Veel lees- en kijkplezier toegewenst.

De plaquette

In dit hoofdstuk beschrijven we de plaquette, hoe we hem op het spoor kwamen, het onderzoek dat we ernaar verrichtten en hoe hij uiteindelijk werd geschonken aan Museum Helmond.

Beschrijving

De plaquette heeft een afmeting van 23 x 32 cm en toont het kasteel Helmond met links- en rechtsboven een wapenschild en midden boven het stadswapen van Helmond. Links en rechts van het stadswapen staat 'Kasteel van Helmont'.

Plaquette met een afbeelding van kasteel Helmond, wapenschilden, stadswapen en de tekst 'Kasteel van Helmont'. Foto Bokowskis.

De wapenschilden zijn die van Arberg links en Cortenbach rechts.

De alliantie tussen beide families dateert van mei 1688 toen Isabelle Félicité, erfdochter uit het geslacht Cortenbach, trouwde met Albert Joseph van Arberg.

Detail plaquette met het stadswapen Helmond en tekst 'Kasteel van Helmont'

De plaquette toont de voorgevel en westelijke zijgevel van het kasteel, met slotgracht en een brug die toegang tot het kasteel biedt. Het kasteel lijkt met de muren in het water te staan. Opvallend is de lage muur rond de slotgracht. Links op de achtergrond is een stukje van de stad Helmond te zien bij de zuidelijke stadspoort.

De kasteelmuren rijzen op uit het water. Daaruit valt af te leiden dat de afbeelding gemaakt is vóór 1700.

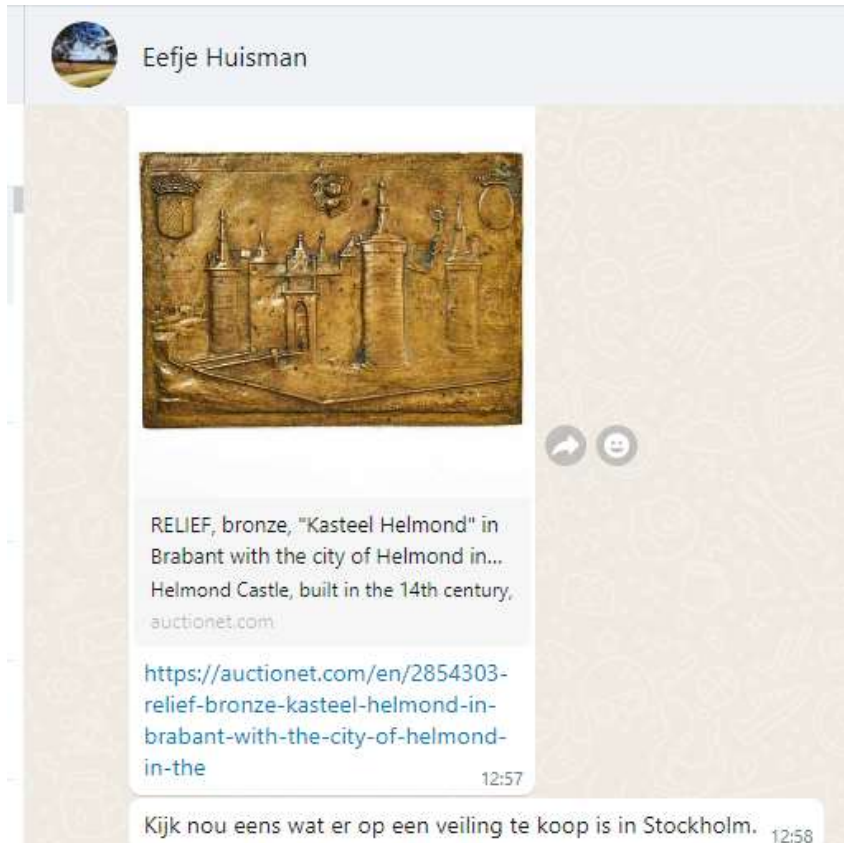
In de eerste jaren na zijn huwelijk in 1688 tot rond de eeuwwisseling naar de achttiende eeuw bracht Albert Joseph van Arberg veranderingen aan in de directe omgeving van het kasteel. Arberg liet een aarden ophoging rondom de muren aanbrengen, waardoor het kasteel niet meer rechtstreeks in het water stond, maar op een soort eilandje kwam te staan.

J. Bulthuis, *Afbeelding van kasteel Helmond na de aanpassingen door Arberg kort voor het jaar 1700*. Het kasteel staat op een soort eilandje. Brabant Collectie Tilburg University.

De vondst

Op 15 juni 2023 stuitte Eefje bij veilingnetwerk auctionet.com in Stockholm op een bronzen plaquette. De plaquette werd aangeboden met een geschatte waarde van 2000 SEK, ongeveer EUR 170. We kochten hem op 22 juni 2023 voor EUR 66.

Veiling van de plaquette. 15 juni 2023

Eerder was de plaquette aangeboden door veilinghuis Bukowskis. Die veiling liep af op 1 april 2023 zonder dat de plaquette werd verkocht. De geschatte waarde was toen 3000 SK. Bukowskis dateerde de plaat met 'waarschijnlijk negentiende-eeuws'.

De vorige eigenaar van de plaquette kwam uit Stockholm. Hij schreef op 12 juli 2023:

*I understand that you had some questions regarding the provenance of your purchase of a bronze relief which I sold at Stockholms Auktionsverk. Unfortunately I know nothing about its provenance other than that I bought it at a small sale in Stockholm about a year ago.
Kind regards.*

Het gietwerk

Op 1 november 2023 brachten we een bezoek aan een Gelderse deskundige. Dat leverde de volgende inzichten op:

- Het materiaal is messing, een legering van koper en zink;
- Historici noemen alle legeringen van koper (met zink, tin, arseen, ...) 'brons', metallurgen reserveren die aanduiding tegenwoordig specifiek voor de legering van koper met tin;
- De legering met zink is lastiger te maken dan die met tin. Dat bronsgieten sowieso niet heel eenvoudig is, bleek ons in de werkplaats van de deskundige. Hij had proefafdrukken gemaakt van een soort embleem, maar die vloeiden niet goed;
- De plaquette is gemaakt in een kist zoals dat nu ook nog gebeurt;
- De aanhechtingen van de aangiet- en de ontluchtingskanalen zijn nog te zien;
- Er is fijn gietzand gebruikt. Dat voelt en gedraagt zich als nat koffiedik. Het kan een vaste vorm aannemen, maar kan ook zo verpulverd worden;
- Plaatselijk heeft de maker kleine correcties in het zand gemaakt toen hij het onderliggende gietmodel uit de kist haalde;
- De zijkanten zijn handmatig gevijld;
- Het ligt voor de hand dat er meer exemplaren van de plaquette zijn gemaakt. Het is zeker geen weggevertje zoals je dat vroeger kreeg en soms nog krijgt bij open dagen van gieterijen. Daarvoor is het werk te duur;

Zijkant van de plaquette, handmatig gevijld.

Het gebruik van dit soort plaquettes

We stelden aan het Rijksmuseum de vraag hoe plaquettes als deze vroeger werden gebruikt.

Op 9 november 2023 antwoordde het museum:

Wij hebben uw vraag voorgelegd aan onze Conservator Metalen, Dirk Jan Biemond. Namens hem kan ik u laten weten dat plaquettes, in diverse edele en onedele metalen, werden verzameld en in ladekastjes werden bewaard. Soms werden ze ingelijst en aan de wand gehangen, zoals onder andere blijkt uit het vondstcomplex van Nova Zembla.

Schenking aan Museum Helmond

Op 29 oktober 2023 schonken we de plaquette aan Esther Hartzema, directeur van Museum Helmond.

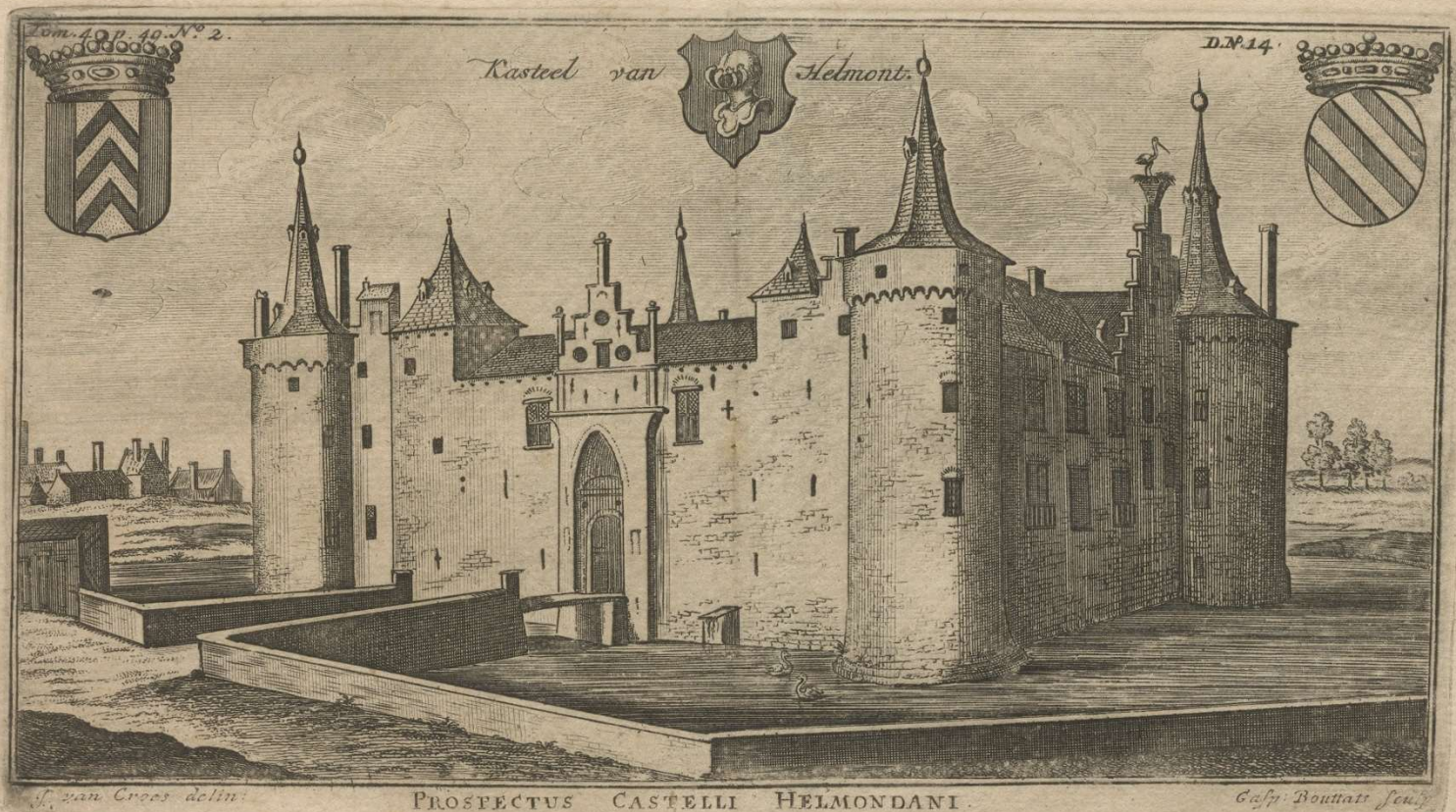
Met Lia op bezoek in Helmond, 29 oktober 2024. V.l.n.r. Theo Huisman, Anne Wijngaard, Eefje Huisman, Duco Wesselman, Lia van Zalinge-Spooren en Marten Brascamp. Foto: Leo van Zalinge.

De oorsprong van de afbeelding

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de oorspronkelijke tekening en de achtereenvolgende prenten die eruit zijn voortgekomen, die uiteindelijk als voorbeeld voor de plaquette hebben gediend. Het overzicht is omgekeerd chronologisch.

Een prent uit 1770 die als direct voorbeeld heeft gediend

Vermoedelijk is de plaquette gemaakt naar voorbeeld van een prent zoals die is afgedrukt in *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhorige landen* uit 1770¹.

Kasteel van Helmont, De Cantillon (1770).

Midden onder de prent staat 'Prospectus Castellii Helmondani', waarbij Prospectus zich wellicht het best laat vertalen met 'zicht op' of 'panorama van'.

Link onder staat: 'J. van Croes delin'. Delin is de afkorting van 'delineavit': 'heeft getekend'. Daarmee wordt aangegeven wie de maker is van de oorspronkelijke tekening waarnaar de prent is gemaakt².

¹ De Cantillon, 1770

² Laurentius, 1987

Rechts onder staat: 'Gasp: Bouttats Sculp', met een afkortingsteken onder de letter p. Sculp komt van 'sculpsit', wat aangeeft wie de graveur of etsers van een prent is.

Links boven staat: Tom. 4 p. 49 N° 2. Dat betekent deel 4, pagina 49, 2de afbeelding.

Vermoedelijk heeft uitgever De Cantillon die aanduiding al bij een eerdere uitgave van werk in 1757 op de originele koperplaat van Bouttats laten graveren om daarmee de volgorde van de prenten in die uitgave aan te geven (De Cantillon, 1757).

Rechts boven staat D.N° 14. Dat is de volgorde-aanduiding van een eerdere uitgave van de prent uit 1730 van Le Roy³. Die aanduiding is de uitgaves van De Cantillon in 1757- en 1770 blijven bestaan.

Midden boven staat 'Kasteel van Helmont', een aanduiding die waarschijnlijk bij gelegenheid van de 1770-uitgave op de koperplaat van Bouttats is gegraveerd. Prenten in eerdere uitgaves zoals die uit 1757 en 1730 hebben de aanduiding 'Kasteel van Helmont' nog niet.

Duidelijker dan op de plaquette is op deze prent te zien dat de kasteelmuren in het water staan. Ook de ophaalbrug is duidelijker afgebeeld. Op de rechter zijgevel bevindt zich een ooievaarsnest met een ooievaar, een detail dat op de plaquette minder makkelijk is te herkennen.

Ingekleurd exemplaar van de prent van De Cantillon uit 1770. Reproductie RHCe, Collectie Jozef van den Broek, 74-C-42

³ Le Roy, 1730

Eerdere uitgaves van de prent

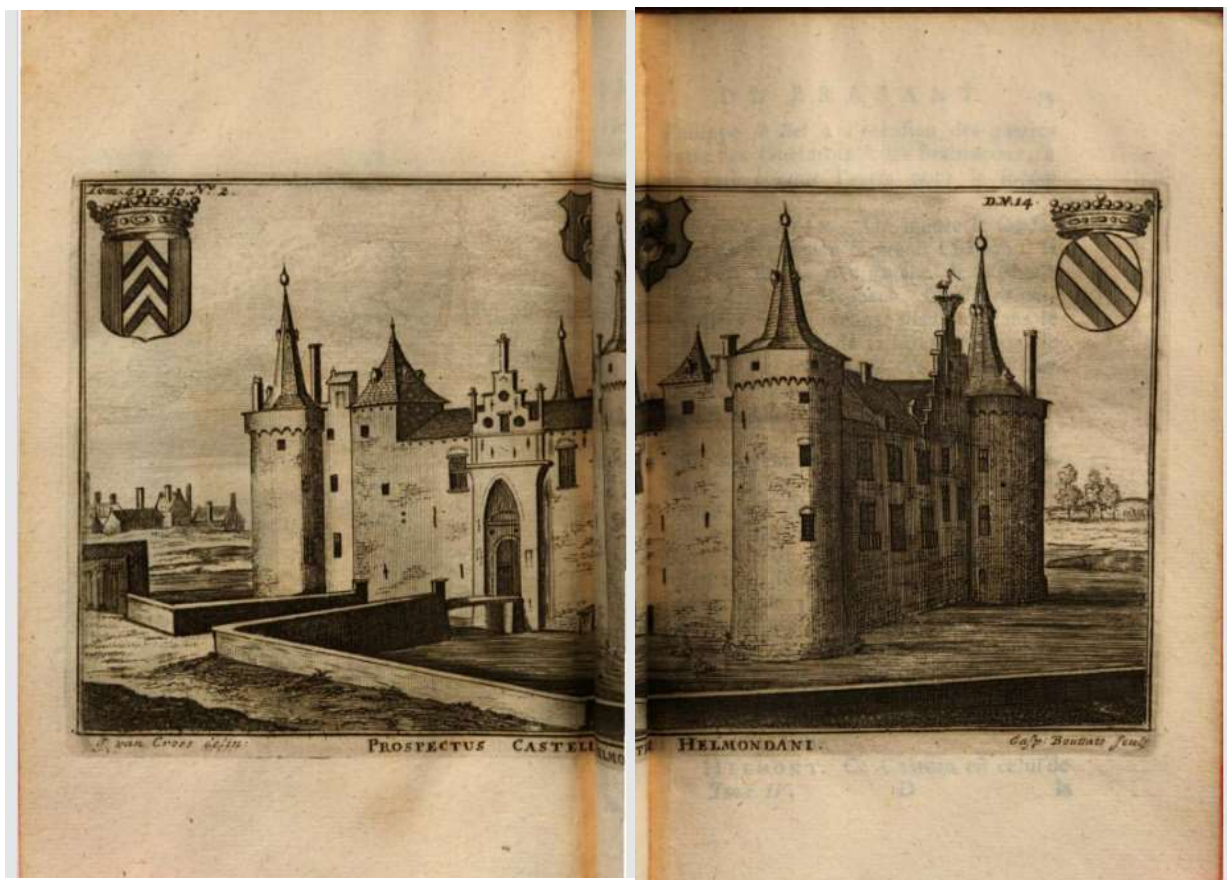
De gravure van de prent uit 1770 is eerder gebruikt in uitgaves van 1757, 1730, 1710 en 1696.

De afbeeldingen van het kasteel zijn in alle gevallen identiek, de verschillen zitten in door de uitgevers uitgewiste en soms nieuw aangebrachte volgnummers en andere aanduidingen.

De verschillende uitgaves worden in het onderstaande in omgekeerd-chronologische volgorde beschreven.

Uitgave 1757

De Cantillon, de uitgever van de prent in 1770, gaf in 1757 zijn eerste versie uit.

Prospectus Castellii Helmondani. De Cantillon (1757)

Linksboven staat Tom. 4 p. 49 N° 2, wat vermoedelijk bij die gelegenheid op de originele koperplaat is gegraveerd. Rechtsboven de aanduiding D.N° 14, een volgorde-aanduiding uit 1730. De tekst 'Kasteel van Helmont' ontbreekt hier nog.

Uitgave 1730

De prent van het kasteel Helmond verscheen in 1730 in het *Groot wereldlyk Tooneel des Hertogdoms Brabant* van Jacob Le Roy⁴. Deel 4 van het boek omvat de Meierij van 's Hertogenbosch.

De aanduiding D. N° 14 rechts boven op de prent is zeer waarschijnlijk bij die gelegenheid op de originele koperplaat gegraveerd, nadat een eerder nummer is weggeslepen. De letter 'D' heeft betrekking op het vierde deel van het boek (de afbeeldingen in de eerdere delen zijn aangeduid met de letters A, B en C). Het nummer 14 is het volgnummer in het boek.

Opmerking:

Op dit moment ontbreekt nog een originele afbeelding van de prent uit het *Groot wereldlyk Tooneel* van 1730. In de versie van het boek van de Universiteit van Antwerpen op <https://anet.be/brocade/imageviewer/universalviewer/uv.html#?manifest=/iiif/da45b86594d5966219188375584f839e7801f551/manifest&config=/iiif/viewercfg.phtml%3Fcg=uauniversalviewer> ontbreken de afbeeldingen van deel 4, waarin Helmond staat. In de delen 1, 2 en 3 zijn rechtsboven op de prenten de volletters A, B en C weergegeven. Het is aannemelijk dat de prenten in deel 4 de aanduiding D hebben. De aanduiding Tom 4, zoals linksboven afgedrukt in de boeken uit 1757 en 1770, ontbreekt in de uitgave van 1730 nog in de delen A, B en C. Het is aannemelijk dat die aanduiding ook in deel D ontbreekt.

Museum Helmond bezit een ingekleurde versie van het exemplaar zoals dat vermoedelijk is afgedrukt in het boek van Le Roy, inclusief het volgnummer D. N° 14. Het exemplaar is in/na 1730 afgedrukt met de koperplaat die Le Roy gebruikte.

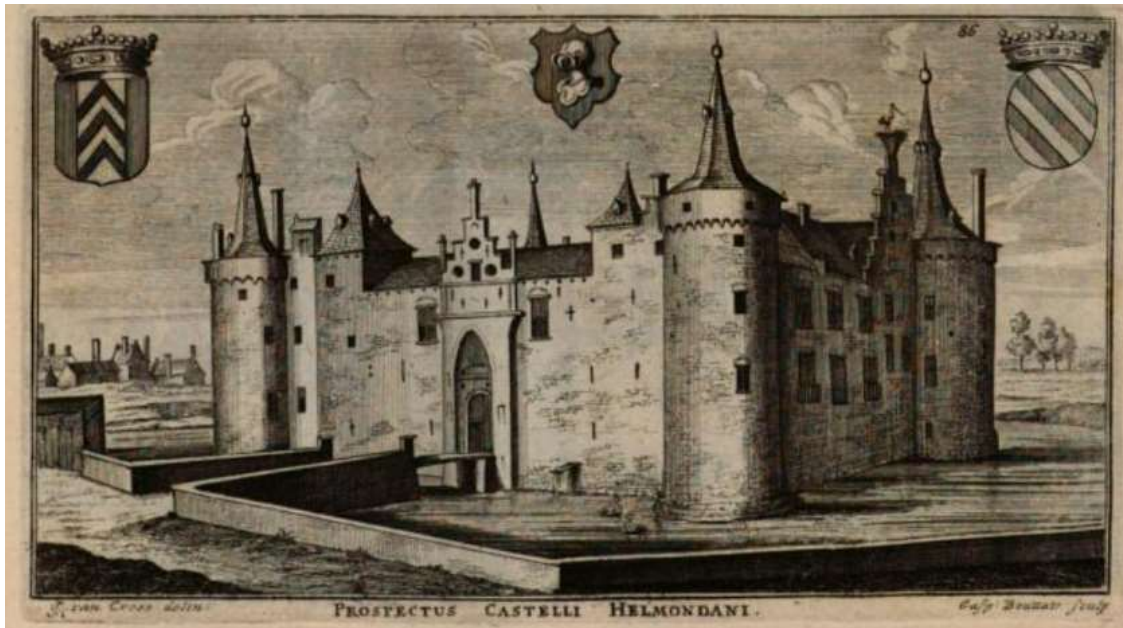

Prospectus Castellii Helmondani. Onge-dateerd. Museum Helmond: 80-015 br

⁴ Le Roy, 1730

Uitgave 1710

In 1710 verscheen de prent in een uitgave van D. Mortier⁵.

Print uit D. Mortier (uitg.). 1710.

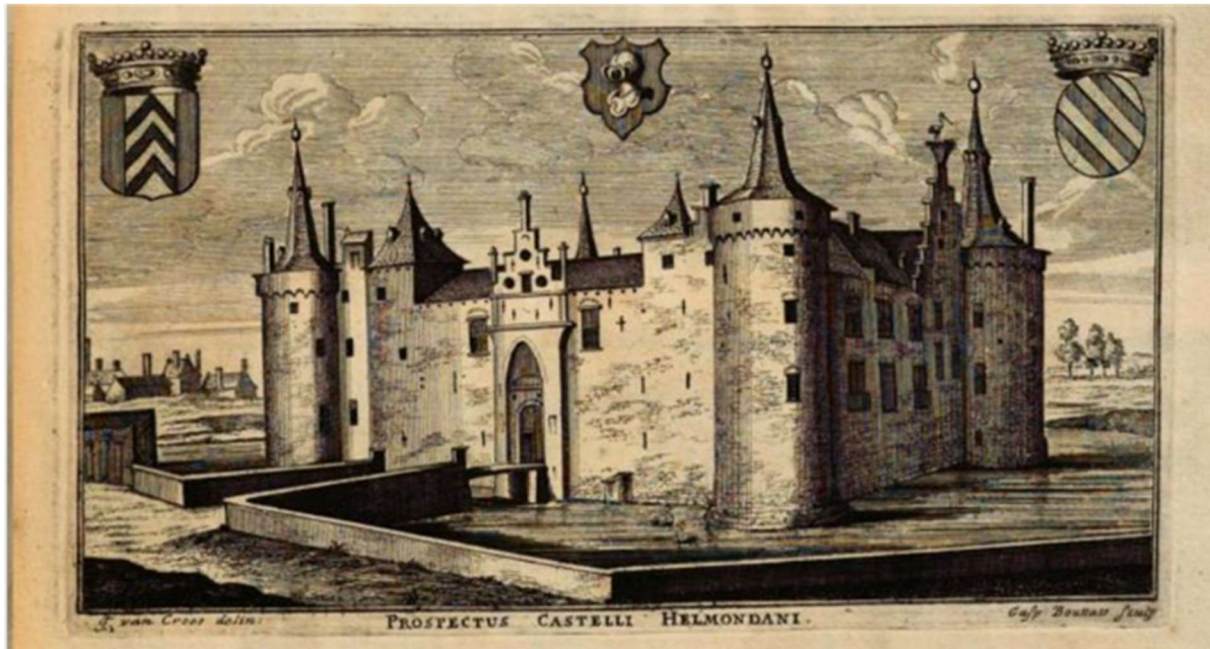
Rechtsboven staat het volgnummer '86'. Hier is duidelijk zichtbaar dat in de latere uitgave van 1730 de oorspronkelijke koperplaat rechts boven is uitgeslepen en de oude aanduiding is vervangen door het latere D. N° 14. Dat was een gebruikelijke werkwijze: namen van uitgevers - het 'adres' - en dergelijke werden uitgeslepen als een koperplaat van uitgever wisselde (Laurentius, 1987).

⁵ D. Mortier (uitg), 1710

Uitgave 1696

De vermoedelijk eerste uitgave van de prent in boekvorm dateert uit 1696⁶.

In deze uitgave ontbreken nog alle volgnummers die op de latere uitgaves worden aangetroffen.

Prospectus Castellii Helmondani. Le Roy, 1696.

De originele tekening van Jacques van Croes

Van de tekening van Jacques van Croes ontbreekt nog elk spoor. Wies van Leeuwen (2022) houdt het erop dat de tekening stamt uit 1694.

⁶ Le Roy, 1696

Ander werk naar de tekening van Jacques van Croes

Andries Schoemaker (1660-1735)

In de atlas van Schoemaker bevindt zich een tekening van het kasteel Helmond. Hij is gemaakt in de periode 1710-1735.⁷

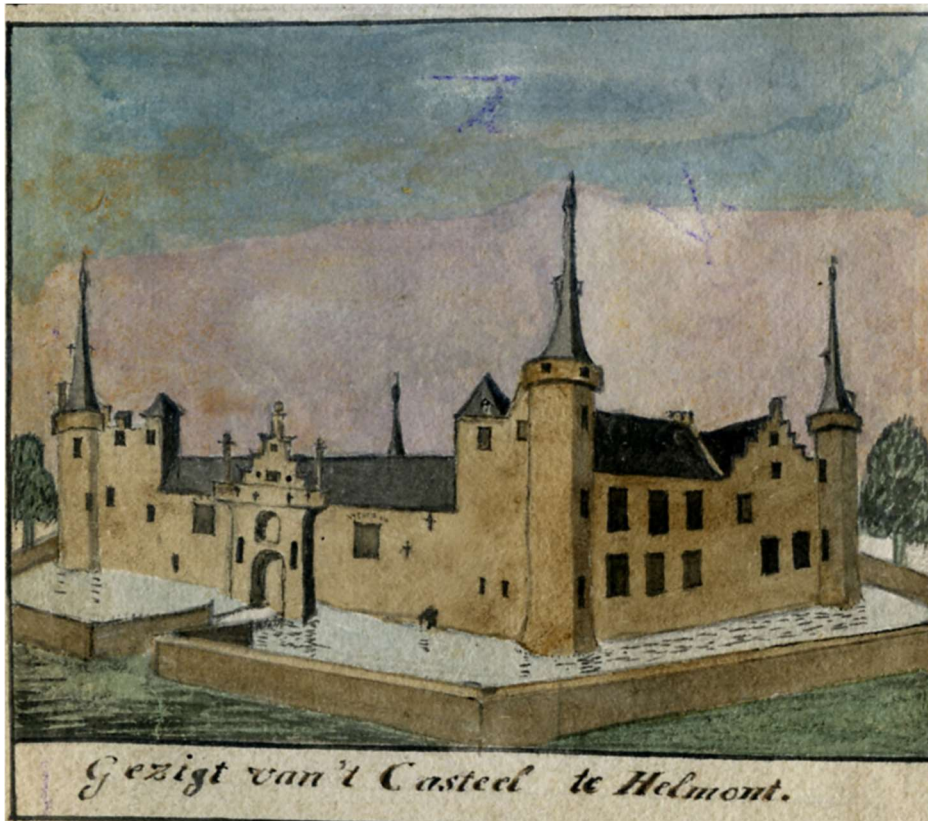

Net als veel topografische tekenaars maakte Schoemaker zijn tekeningen vaak op basis van bestaande afbeeldingen. Daarom geven zijn prenten niet altijd de actuele situatie weer. In dit geval gebruikte Schoemaker de tekening van Jacques van Croes of een afgedrukte gravure ervan van Bouttats. Als hij de situatie ter plekke had gezien, dan had hij het eiland rondom het kasteel getekend.

⁷ Schoemaker, 1710-1735

A.C. Brock

In 1825 verscheen van de hand van A.C. Brock 'De stad en meyerij van 's Hertogenbosch of derzelve beschrijving'.⁸ Ook hier lijkt de afbeelding van Van Croes/Bouttats als voorbeeld gediend te hebben en is de situatie weergegeven zoals die tot kort voor 1700 was. Wel ontbreken allerlei details, zoals het ooievaarsnest op de top van de westelijke zijgevel.

A.C. Brock, 1825

⁸ A.C. Brock, 1825

De makers van de prent

Gaspar Bouttats

Gaspar Bouttats (1648-1695/96) was een Antwerps graveur die vooral voor boekverkopers naar tekeningen van anderen werkte. Hij was in 1690/91 deken van het schildersgilde in Antwerpen

Jacques van Croes

Jacques van Croes (voor 1675 - na 1699) was een tekenaar van topografische gezichten. Hij was actief in de Zuidelijke Nederlanden in het laatste kwart van de zeventiende eeuw.

Discussie

De plaquette is gemaakt naar voorbeeld van de gravure/tekening van Bouttats/Van Croes. De maker van de plaquette heeft er wat betreft de details een eigen ontwerp van gemaakt: zwanen in de gracht ontbreken, het landschap rechts is rudimentair weergegeven, het wapen van Cortenbach is heel vaag, de ooievaar op het nest aan de rechter zijgevel is veranderd in een soort dodo, het kleine deurtje in de toegangspoort is aan de bovenzijde boogvormig, vooral in de torens zijn de bakstenen heel geprononceerd aanwezig en het muurtje rechtsonder, voor de gracht, loopt schuin waardoor het steeds hoger lijkt te worden.

Referenties

- Brabantia illustrata, sive castella et praetoria nobilium Brabantiae, coenobiaque celebriora ad vivum delineata*, D. Mortier, Londen, 1710. https://books.google.nl/books?id=9YFcAAAACAAJ&pg=RA1-PP1&hl=nl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. Locatie van het origineel: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- A.C. Brock, *De stad en meyerij van 's Hertogenbosch of derzelver beschryving*. 1825. BHIC 1715 462.
- De Cantillon, *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, deel 4, David Weege, Amsterdam, 1770. https://books.google.nl/books?id=yzUDs4T1T1gC&pg=PA3&hl=nl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. Locatie van het origineel: Universiteit van Gent.
- De Cantillon, *Delices du Brabant et de ses campagnes*, deel 4, Jean Neaulme, Amsterdam, 1757. https://books.google.nl/books?id=782ysKczQAIC&pg=RA2-PA27&hl=nl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false, Locatie van het origineel onbekend.
- Th. Laurentius, *Oude prenten, een handleiding voor verzamelaars*, De Tijdstroom Lochem-Gent, 1987.
- W. van Leeuwen, *Kasteel Helmond, biografie van een waterburcht*, WBooks, 2022.
- J. le Roy, *Groot wereldlyk Tooneel des Hertogdoms Brabant*, Christiaan van Lom, 's-Gravenhage, 1730. <https://anet.be/brocade/imageviewer/universalviewer/uv.html#?manifest=/iiif/da45b86594d5966219188375584f839e7801f551/manifest&config=/iiif/viewerconfig.phtml%3Fcg=uauniversalviewer>. Locatie van het origineel: Universiteit van Antwerpen. In dit origineel ontbreekt deel 4 met de Meierij van 's Hertogenbosch.
- J. le Roy, *Castella et praetoria nobilium Brabantiae*, Antwerpen, 1696. https://books.google.nl/books?id=U9jAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Locatie van het origineel: K.K. Hofbibliotheek, Wenen.
- A. Schoemaker, *Atlas Schoemaker, Schoemaker Atlas: Noord-Brabant, Helmond - Het Geheugen*.